

Lino Veljak, Zagreb

Ontologizacija rodne diferencije kao apstraktna antiteza klasičnoj metafizici

U misaonoj i filozofijskoj tradiciji Zapada¹ *čovjek* je, bar u eminentnom smislu riječi, dakako, *muškarac*. Nije to nikakva osebujna odlika filozofije. Dovoljno je uzeti u obzir karakterističnu formulaciju koju će u običnom govoru koristiti, ne tek u brdskim i općenito ruralnim krajevima već danas i ovdje, i u urbaniziranim sredinama, bar na periferijama i u predgrađima gradova, žena iz naroda: *ja i moj čovjek, rekla sam mom čovjeku, ona je sa svojim čovjekom...* Čovjek se tu javlja kao samorazumljivi sinonim za muškarca u smislu muža, supruga, životnog partnera.² Žena nije čovjek, ona je Drugo, od Čovjeka različito.

Nije ta žena čitala Aristotela, možda nije ni čula za njega, ali ona u potpunosti živi u duhu tradicije koju je u paradigmatičnom obliku formulirao upravo Aristotel. Čovjek je *anthrôpos*, što dolazi od *anēr*, *andros* (dakle: *muškarac*, upravo *mužjak*). Nije, međutim, svaki muškarac u Aristotela čovjek u eminentnom smislu riječi. Da bi doista bio čovjek, on mora biti punoljetan (isključena su, dakle, i muška djeca, kao i malodobni, nedorasli mladići, a i odrasli muškarci koji su po svom razboru zastali na djetinjoj razini), slobodan (isključeni su, dakle, robovi, *oruđa koja govore*, kao i oslobođenici) i državljanin (isključeni su, dakle, stranci, a posebice barbari). Dakako, *gynē*, žena, po definiciji je isključena iz opsega pojma *čovjek*. Ona je, više implicitno negoli izvedeno, nešto na pola puta između ljudskog i ispodljudskog (životinjskog) bića. Dapače, uzmemo li u obzir utemeljenje ovakve odredbe čovjeka, pokazat će se da je žena, i to načelno, ispod razine *oruđa koje govori*.

A utemeljenje leži u tomu što svako biće ima ili posjeduje svoju (sebi pripadnu) bit,³ sadržanu u specifičnoj potenciji roda i vrste, urođenoj mogućnosti bića da postane upravo ono što sukladno svojoj biti može postati, da ozbilji svoju mogućnost. Ždrijebe će, preživi li do svoje zrelosti, postati konj, neće postati rimski senator, iako je historijski zabilježen i takav slučaj. Bića su poredana po načelno vječnoj i nepromjenljivoj hijerarhiji, a kriterij njihova redoslijeda temelji se u naravi njima svojstvene mogućnosti. Granica ontologijsko-ontički različitih bića principijelno je neprelazna. Imenovanje konja za senatora nije značilo da je dotični imperatorov ljubimac doista postao senator, nego je tek upućivalo na to da senatori više nisu ono

¹ Ograničavajući se na tradiciju Zapada, valja napomenuti da bi se samo na temelju nategnutih (postmodernističkih ili postkolonijalnih) interpretacija mogla dokazati neka bitna razlika između odredbe čovjeka u tradiciji Zapada i razumijevanja čovjeka u diferentnim ne-zapadnim tradicijama. Dapače, većina ne-zapadnih tradicija odlikuje se još rigidnijim androcentrizmom.

² Opsežnija argumentacija vezana uz značenje riječi *čovjek* i uz njezino korištenje u: J. Kodrnja, »Pojam čovjek – aspekti asimetrije i hijerarhije«, u: *Filozofska istraživanja* 90 (3/2003).

³ Načelno se u tom pogledu ne razlikuje ni idealistička inačica, sukladno kojoj bit (hipostazirana u ideju) posjeduje bića primjerena njezinoj paradigmi.

što su bili i što su predstavljali u ranijim, republikanskim vremenima. Neprelaznost ontologijsko-ontički različitih bića važi, dakako, i za područje što ga zauzimaju ljudska bića. Tako dječak, ako nije tuđinsko dijete niti je rođen u ropstvu, nije, doduše, čovjek u eminentnom smislu riječi, ali će to s protokom određene mjere vremena zasigurno postati. Čak i rob, biće koje nije čovjek nego oruđe koje govori, može – premda tek iznimno – postati državljaninom, dakle čovjekom u eminentnom smislu riječi. Moguće je, dakako, i obrnuto: prodaju li Platona u ropstvo a ne nađe se nitko da ga prepozna i otkupi, on će ostatak svojega života provesti kao oruđe koje govori, a ne kao čovjek. Granice su, vidimo, u stanovitoj mjeri fleksibilne, one ovise o odsutnosti definitivnih jamstava u pogledu socijalnog statusa pojedinih ljudi, pa i čitavih skupina: unište li osvajači neku državu, dotadašnji državljani ne mogu očekivati da će i dalje biti ljudi, bit će robovi ili, u najboljem slučaju, stranci u progonstvu. Ljudi u eminentnom smislu riječi zasigurno više neće biti.

Ima, međutim, unutar sfere ljudskoga jedna *definitivno neprelazna granica*: žena nikad i ni pod kakvim okolnostima ne može postati *anthrôpos*. Status čovjeka u eminentnom smislu riječi joj je apsolutno nedostižan. Slijedi da spolna diferencija ne determinira samo ženino rodno određenje na socijalnom planu, nego i njezin ontologijski status u hijerarhiji bića. Osjećaj poniženosti koji je obuzeo rimske senatore kada im je za sudruga imenovan konj bio bi vjerojatno samo malo ublažen da je umjesto konja imperator imenovao u Senat svoju ljubavnicu ili čak i kakvu časnu rimsku matronu.

Iz svega se može izvesti jedan privremeni zaključak. Ontologijski karakter spolne diferencije na razini antropologije nije nikakva izmišljotina dokonih filozofa,⁴ nego izraz faktičkog stanja u patrijarhalnom društvu. No, bilo bi to isuviše redukcionističko tumačenje, koje ne bi moglo dospjeti do najdubljih uzroka i korijena spomenute neprelaznosti. A te korijene valja tražiti u *karakteru metafizike*.

Ono zajedničko svim varijantama klasične metafizike jest odredba bitka kao vječnoga, nepromjenjivoga, sebi istovjetnoga, onoga *jest* koje svim bićima uopće i omogućuje da budu, determinirajući ih da budu upravo i isključivo to što svako od njih primjereno vlastitoj biti (i, stoga, urođenoj mogućnosti, preciznije dosezima te urođene mogućnosti svojstvene vrsti kojoj odnosno biće pripada) može postati. Metafizika se objelodanjuje kao onto-teo-kozmo-antropologija, u kojoj se *anthrôpos* kao – po svojoj pravoj biti – *andros* objelodanjuje kao autentičan nositelj bitka u regiji ljudskih bića. Metafizika je u tom smislu stožeran moment duhovne tradicije u kojoj čovječanstvo, a s njime i filozofija, žive sve do naših dana. Na ovom je mjestu moguće postaviti primjedbu prema kojoj je judeokršćanska (posebice kršćanska) korekcija grčko-rimske baštine uspostavila jednakopravnost muškarca i žene pred Bogom. Oboje imaju neumrlu dušu, oboma je omogućeno da postanu dionicima božanske milosti. Sva su ljudska bića pred Bogom jednaka, što najpregnantnije iskazuje apostol Pavao, govoreći kako nema više Grka i Židova niti muškaraca i žena, već su svi pred svojim stvoriteljem jednaki. Međutim, jednakopravnost je tu uspostavljena tek na razini psihologije, ne i na razini opće metafizike. Naime, Bog Otac rađa Boga Sina po Duhu Svetome, a žena je tu tek posuda božanske milosti i *per definitionem* je lišena bilo kakvih božanskih atributa, osim ako pod njima ne podrazumijevamo bogolikost, u eminentnom smislu svojstvenu svakom ljudskom biću, a u širem smislu i svakom stvorenju. Utoliko, dakle, jednakost ljudskih duša

pred Bogom ne dovodi u pitanje baštinjeni androcentrizam. Ta jednakost nema ni *teologijske* (Bog je muškog roda, i Otac, i Sin i Duh), ni *ekleziologijske* (isključivo muškarac smije biti svećenik – u gotovo svim crkvama apostolskog nasljeđa to važi i na početku 21. stoljeća) ni *socijalne* (»Žene neka se pokoravaju svojim muževima«, naučavao je apostol Pavao) konzekvence. Narav baštinjene androcentrične antropologije na taj se način, dakako, ne dovodi u pitanje. Ima li se to u vidu, mogao bi se izvesti zaključak da je kršćanska korekcija ostavila ontologijsko-ontičku hijerarhiju (očevidnu i u teologiji, i u ekleziologiji, i u antropologiji, konačno i u društvenim odnosima, konkretno u rodnoj raspodjeli moći) svojstvenu klasičnoj metafizici netaknutom, netaknutom u istovjetnoj mjeri u kojoj kršćanstvom proklamirana jednakost ljudskih bića iz različitih staleža pred Bogom nije, bar ne izravno i neposredno, uspostavila opće i jednako pravo glasa.

Možda će netko primijetiti da je ocjena prema kojoj čovječanstvo sve do naših dana živi u duhu metafizike isuviše stroga i da ne vodi računa o učincima mnogolike kritike metafizike, ignorirajući činjenicu da se, počevši od Kanta, filozofijska refleksija odvija u znaku kritike, nadmašivanja i ukidanja svake moguće metafizike. Međutim, i Kant i Hegel, o Schopenhaueru, Nietzscheu ili Heideggeru da i ne govorimo, a mnogo bolje ne stoji ni s Carnapom i Wittgensteinom,⁵ uzimaju androcentričnost kao nešto samorazumljivo. S druge strane, kvantitativno (a i prema kriterijima akademske utjecajnosti) dominantna većina kritičara i prevladavatelja metafizike nije ili ukida metafiziku kao onto-teo-kozmo-antropologiju ili posredstvom gnoseologističkog ignoriranja (što se posebice jasno očituje u cjelokupnom realizmu, neovisno o njegovim varijacijama, diferencijacijama i internim sporovima) ili pak kroz ustrajavanje na nepropitanim pretpostavkama dotične onto-teo-kozmo-antropologije. U tom se smislu može istaći tzv. fundamentalnu ontologiju Martina Heideggera, koja predstavlja paradigmatičan oblik ontologizma.⁶ Pri tom je važno uočiti kako se svaki ontologizam nužno vrti u zatvorenom krugu, čije rubove determinira prethodno navedena odredba bitka utemeljena na njegovoj iskonskosti, vječnosti i postojanosti. A tamo gdje dominira takvo poimanje bitka, na djelu je i ideja o principijelnoj nepromjenjivosti strukture opstanka, što implicira i opravdanost tvrdokorna ustrajavanja na ovjekovječenju zatečene hijerarhije bića, uključujući tu u posebnoj mjeri i hijerarhiju koja vlada u okružju ljudskih bića.

Ontologijski hipostazirane biti ukorijenjene na metafizički pojmljenom bitku održavaju na životu (pa čak i tendencijski pojačavaju) tu zatečenu hije-

4

Možda bi umjesto opravdavanja filozofije (u smislu dokazivanja kako ona tu ništa nije odgovorna za ontologizaciju antropologijske razlike, nego da je samo obuhvaćala svoje vrijeme u mislima odnosno iskazivala duh vremena na razini pojma) bilo uputno spomenuti jedan od malobrojnih slučajeva iskoraka iz naznačene neprelaznosti antropologijske diferencije, naime Platonov nauk o staležima, gdje je mogućnost pristupa vladarsko-filozofskom staležu dana ne samo muškarcima nego i ženama.

5

Iznimku u tom smislu čine među misliocima 19. stoljeća možda tek John Stuart Mill i – u manje izričitom obliku – Karl Marx. Mogli

bismo se složiti oko toga da je filozofijsko mišljenje u 20. stoljeću nedvojbeno divergentnije, ali ta divergentnost ipak ne dovodi u pitanje dominaciju androcentrizma.

6

U tom je smislu indikativan karakter optužbe koju Heidegger upućuje na račun metafizike, što bi imala obilježavati zapadnjačku filozofiju počevši od Sokratova antropocentričkog obrata: metafizika je kriva što je zaboravila bitak nadomjestivši ga – takoreći – bićima. U objelodanivanju zaborava bitka kao istočnog grijeha zapadnjačke metafizike evidentno je na djelu žal za iskonskim bitkom u čistoći ranije navedene odredbe, žudnja za obnovom njegove zaboravljene autentičnosti.

rarhiju. Dapače, uvodeći nove metafizičke entitete koji konkuriraju za ulogu apsolutnog temelja ljudskog opstanka (Nacija, Rasa, Klasa, itd.), na koje bi se bezostatno imao svesti smisao individualne egzistencije, obnovljena metafizika (koja se sve rjeđe formulira u okružju tradicijske i tradicionalno pojmljene filozofije, a sve uobičajenije na marginama duhovnog stvaralaštva, koje agresivno – zahvaljujući ponajprije uzrocima koji su izvanteorijskog karaktera – dopijevaju u samo središte vladajućih pogona proizvodnje ideja), moderno doba čini taj ontologizam sve neprozirnijim i sve samorazumljivijim; postmodernistička kritika moderne svojim univerzalizirajućim relativizmom samo pojačava zatečenu opću zamagljenost horizonta. Zaborav metafizičke ukorijenjenosti antropologije i krivi pokušaji da se izađe na kraj s teškoćama koje odatle proizlaze ipak ne mogu sakriti faktičko stanje stvari.

I tu se javlja vjerovanje (najčešće, zahvaljujući spomenutom zaboravu, bitno neosvješteno, pa stoga i u vlastitim pretpostavkama nepropitano) prema kojemu je moguće ublažiti, omekšati ili pak preokrenuti hijerarhiju koja je sadržana u metafizičkoj slici svijeta a da se pri tom ne dovede u pitanje sama struktura te slike, da se ne propita metafizički korijen androcentričke antropologije. To se ne odnosi samo na hijerarhiju svojstvenu androcentričkoj antropologiji, već i na niz drugih učinaka spomenute slike svijeta; no, ovom se prigodom valja ograničiti na androcentrizam. U čemu se sastoji nagoviješteno vjerovanje? Neodrživa nadmoć muškog principa nad ženskim, čemu se kao neuvjerljiva (i evidentno lažna) alternativa nameće rodna neutralnost,⁷ očituje se kao problem, problem koji se objelodanjuje u svakidašnjici i na koji dominantni smjerovi teorijskog, filozofijskog ili društveno-znanstvenog i praktičko-etičkog mišljenja ili nemaju odgovarajućih odgovora ili se pak sasvim otvoreno pozicioniraju kao apologija zatečenog stanja stvari, zatečenih neravnoteža moći i baštinjene androcentričke hijerarhije. Korijen problema je, međutim, beznadno zaboravljen. I tu se javljaju pokušaji korekcije, a također i htijenja usmjerena na radikalni obrat. Kao i u prvom slučaju korekcije, onom kršćanskom, i ovdje se korekcija može profilirati na razini teologije. No, sada se od psihologijske dimenzije mora dospjeti do eminentno teologijske, dakle dovesti u pitanje muškost Boga. Odgovor što ga na tu samopostavljenu zadaću daje liberalna inačica feminističke teologije po svojoj formi nalikuje na izričaj tzv. politički korektnog govora: Bog više nije On, nego je On ili Ona odnosno On/Ona. Doživljaj Boga kao muškarca bio je svojstven patrijarhalnom mentalitetu Orijenta i kasne antike, a sada je došlo vrijeme da se patrijarhalno razumijevanje Boga odbaci kao suvišan zaostatak jednoga minulog vremena muške dominacije i da se nadomjesti pojmom koji će biti primjeren vremenima uspostavljene jednakopravnosti muškaraca i žena. Radikalna pak varijanta feminističke teologije ide, naprotiv, na obrat, pa se On preobražava u Nju; ako je Bog u vremenima muške dominacije bio On, sada je došlo vrijeme da, bar za samoosvještene žene, postane Ona, da se na mjesto muškog Boga postavi ženska Božica. Na taj način se onto-teo-kozmo-antropologija preobražava u onto-teo-kozmo-ginekologiju.⁸

No, i u onoj liberalnoj korekciji i u ovom radikalnom onto-teo-kozmo-ginekologijskom obratu ostaje nepropitano i ono *ontologijsko* i ono *teo-kozmoologijsko*. Naime, bitak (u svojoj vječnosti i postojanosti), Bog (u atributima pripadnima apsolutnom biću) i priroda (u samorazumljivosti vječnog ponavljanja onoga što je bilo i što će uvijek biti) tu ostaju samorazumljivima, i dalje zauzimajući prostor upravo prirodnog okvira svakoga mogućeg

opstanka, mišljenja i smislenog djelovanja. To važi čak i u slučaju (u danim okvirima teologijskog diskursa po svemu sudeći optimalne) odredbe prema kojoj je Bog kao apsolutno biće s onu stranu svake moguće rodne i spolne definicije, te da se, sljedstveno, na Njega/Nju ne mogu primjenjivati ljudske kategorije ni u ovoj rodno-spolnoj sferi. Međutim, ontologizam u svim tim (ne tek hipotetičkim) opcijama samo mijenja formu, ali ne i temeljnu strukturu bitno metafizičkog mišljenja. Nakon Talesa dolaze Anaksimene i Anaksimandar, vodu je nadomjestio zrak pa *apeiron*, ali sve je to ostalo u okviru jonske kozmologije. I sve je, a upravo je to u našem kontekstu najvažnije, ostalo u okviru klasičnog (dakle: metafizičkog)⁹ poimanja bitka.

Analogija nije nipošto slučajna i ona upućuje na meritum stvari. Ilustracije radi, na razini praktičko-političke aplikacije pokušaji da se mišljenje i djelovanje oslobode androcentrizma a da se ne zahvati korijen stvari mogu rezultirati i sljedećim iskazom: »Pojam ženskih ljudskih prava ne tretira se više kao feministički pojam, već kao metafizička kategorija koja je jedan od ključnih instrumenata za razumijevanje ljudske povijesti i društvenosti.«¹⁰ Metafizička slika svijeta postaje ne samo nešto poželjno, već se uzdizanje praktičko-političke ideje (kao što su to u ovom slučaju ženska ljudska prava) na razinu metafizike razumije kao legitimirajući iskorak, temelj preobrazbe puke ideologije (u konkretnom je slučaju riječ o feminizmu, koji se u ovom kontekstu evidentno razumije kao ideologija lišena ozbiljnije legitimacijske moći)¹¹ u ozbiljnu teoriju, u »metafizičku kategoriju« kojom se

7

Tu rodnu neutralnost ilustrira jezična praksa koja dopušta ne-muškarima da zauzimaju muške uloge i funkcije, pa tako žena može biti Profesor, Sudac, Predsjednik i Tajnik (profesorica, sutkinja i predsjednica nisu prema konzervativnim jezikoslovcima riječi u duhu »našeg jezika«, svejedno je li taj naš književni jezik francuski ili hrvatski; tajnica jest riječ u duhu »našeg jezika«, ali ona ne označava ženu koja, primjerice, obavlja dužnost glavne tajnice UN ili državne tajnice SAD, nego tajnicu/sekretaricu, koja kuha kavu i odgovara na telefonske pozive upućene njezinom šefu, koji ostaje Šef čak i ukoliko je ženskog roda), dakako, pod uvjetom da prihvati supstancijalnu muškost uloge koju – zahvaljujući emancipaciji – smije obavljati unatoč slučajnosti svoje rodne odredbe (koja u tom slučaju ostaje rezervirana za sferu privatnosti).

8

Više je nego indikativno što takav izraz djeluje skandalozno: no, jezik tu pokazuje duboku ukorijenjenost patrijarhata. Termin *ginekologija* od svojega nastanka ima (unatoč svojoj etimologiji, gdje *ginaikeios* naprosto znači *žensko*, i nema nikakvih izravnih reproduktivnih implikacija) isključivo medicinsku konotaciju, označava jednu medicinsku disciplinu koja se ima za predmet ženske reproduktivne organe te se bavi liječenjem odgovarajućih bolesti reproduktivnog sustava. Tu bi se s jedne strane moglo govoriti o spolnom redukcionizmu, koji se jezično očituje u svodenju žene na reproduktivnu funkciju, u čemu se, uz ostalo, korijeni i rodna neravno-

pravnost te tomu pripadajuća legitimnost i samorazumljivost diskriminacije (za razliku od dvojstva *gerontologija/gerijatrija* koje bi možda moglo ukazivati na kolebanje modernog društva u odnosu na stare), a s druge strane o jezičnom zaposjedanju prostora, koje je nametnulo nužnost korištenja drugih izraza (primjerice, izraza *ženske studije*) za ne-medicinska istraživanja ženske problematike, što svakako otvara nova pitanja.

9

Netko će prigovoriti da u konkretnom slučaju esencijalizma nije riječ o ontologizmu nego o kozmologizmu. Formalno će, dakako, biti u pravu. No, vjerovanje da metafizika započinje s tzv. ontologijskim razdobljem (ili s ovomu prethodećem antropologijskim razdobljem) predstavlja izraz najdublje ukorijenjenosti u metafizičko, ukorijenjenosti koja je bitno obilježena odsutnošću čak i samih pretpostavki za uspostavljanje kritičkog odnosa spram ranije naznačenoga metafizičkog poimanja bitka, a to što u kozmologizmu nema Boga samo Heideggeru i sličnim nazoviprevladateljima metafizike može služiti kao argument za tvrdnju da tu nema metafizike.

10

M. Zvizdić, »Ljudska sigurnost kao vrhovna vrijednost«, u: *Glasnik Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini*, br. 2, II/2004, str. 19.

11

To što se u danom primjeru feminizam razumije ili hoće odrediti kao ideologija (za što bi se i moglo naći iskustvenih potvrda, ali ne-

mogu razumjeti »povijest« i »društvo«. Spomenuta prava su, dakle, prvo, uzdignuta na rang jednoga metafizičkog entiteta (koji je sa svoje strane utemeljen u esenciji Ženskosti ili u esenciji Prava, ili u odgovarajućoj sintetičkoj esenciji, pri čemu svaka tih esencija ovisi o metafizički pojmljenom bitku), a tim uzdignućem omogućeno je, drugo, adekvatno spoznavanje. Vidljivo je, imamo tu ontologizam iz kojega proizlazi valjana gnoseologija, pa se dotična prava uvrštavaju u metafizičku sliku svijeta i time postaju nešto legitimno, nešto dostojno uvažavanja i poštivanja.

Ukratko, jedna forma metafizike nadomješta se drugom, a metafizika kao takva ostaje u bitnom neupitna. I kao što gnoseologizam nije smislen put nadmašivanja ontologizma, tako ni »alternativni ontologizam« nije adekvatan odgovor klasičnim formama ontologizma, onim tipovima metafizike (*ontologia qua metaphysica generalis*) koji legitimiraju patrijarhalnu hijerarhizaciju ljudskih bića. Kada se nivelatorskom navodnom ukidanju patrijarhalne metafizike (ili, skromnije, tobožnjeg nadmašivanja patrijarhalnog govora u kojemu je sadržana i duboko ukorijenjena androcentričnost), a koje se sastoji u vjerovanju prema kojemu se termin *čovjek* razumije kao oznaka što u podjednakoj mjeri važi i za muško i za žensko ljudsko biće, suprotstavi koncepcija *nesvodljive razlike* biti muškarca i biti žene, onda se metafizički entitet *čovjek* samo nadomješta metafizičkim entitetima *muškarac* i *žena*, koji se temelje na odgovarajućim esencijama, te metafizičkim okvirom *nesvodljivosti* dviju biti.

Time se ostaje u začaranom krugu ontologizma. Boga može nadomjestiti *čovjek* (kao što se to zbilo u novovjekovnoj tzv. metafizici subjektivnosti),¹² može ga nadomjestiti *čovjek* kao muškarac, može ga nadomjestiti ona već spomenuta *nesvodljiva razlika*, može ga nadomjestiti *žena*, ali u svim tim preinakama ono bitno ostaje nedotaknuto, neupitno, nepropitano i stoga na temelju uspostavljenih pretpostavki i nužno nepropitljivo: nedotaknutim, nepropitanim i neupitnim ostaje bitak u svojoj iskonskosti, postojanosti i vječnosti. U svim tim situacijama antropologizacije klasične onto-teologije imamo posla s proizvođenjem apstraktnih entiteta, koji s obzirom na njihovu narav zahtijevaju da im se robuje i da ih se postavlja na pijedestal načelno neupitnih principa, temelja ili misaonih i interpretacijskih okvira. Dakako, njihova preobrazba u vrednote (do čega dolazi aksiologizacijom imanentnog ontologizma) ne dovodi u pitanje metafizički karakter nijednoga od spomenutih (ali ni bilo kojega od brojnih nespomenutih, u suvremenoj filozofiji, društvenim i humanističkim znanostima i interdisciplinarnim istraživanjima svih mogućih orijentacija obilato prisutnih i djelatnih) ontologizama.

Slijedilo bi da nema izlaza, da smo osuđeni na vrtnju u začaranom i beznadno zatvorenom krugu metafizike, da nam je robovanje apsolutiziranim entitetima vječni usud. Alternativu nam nudi tek postmodernističko relativiziranje svega što se uopće i može relativizirati. No, ta se alternativa također ispostavlja kao lažna:¹³ na putu što ga ona zacrtava ne nudi se ništa bitno različito od nadomještanja onto-teologije onto-antropologijom i ove androcentričke antropologije bilo onto-ginekologijom bilo pak neutralizirajućim niveliranjem i poništavanjem rodne razlike. *Meka ontologija* ostaje ontologijom, ona je svakako udobnija od krute klasične i neoklasične metafizike, ali pitanje je koja se cijena mora plaćati za tu udobnost sveopće relativizacije.¹⁴

Ako, ipak, izlaza ima, ako nismo osuđeni na robovanje apstrakcijama i drugim metafizičkim utvarama, onda bi na razini pitanja o ontologijskoj rele-

vantnosti rodne diferencije bilo nužno (i na razini mišljenja i na razini djelovanja) ustrajavati na temeljnoj razlici muškoga i ženskoga, ali istodobno ustrajavati i na jednoznačnom isključenju svakog iskušenja da se ta razlika apsolutizira. Apsolutizacija (a to znači ujedno i ontologizacija) bilo koje razlike izravno implicira ignoriranje (ili bar marginaliziranje) svih drugih razlika, apsolutizacija bilo kojeg identiteta jest svođenje pluralnog bogatstva mnogolikosti identiteta na Jedno, porobljujuće i kruto, koliko god to Jedno bilo predstavljano ili doživljavano kao put oslobođanja i afirmacije. Uvijek je tu na djelu uzdizanje neke posebnosti na rang općosti, u čemu se možda doista i skriva korijen zla.¹⁵ Ono što važi za druge razlike i druge bitne identitete svakako važi i za rodnu razliku, kao i za spolni i rodni identitet. Riječ je o važnim (nipošto zanemarljivim) dimenzijama pluralne diferenciranosti ljudskoga identiteta. Ljudsko čudovište koje bi bilo Filozof (i koje bi svoj identitet iscrpljivalo u svojoj filozofičnosti, tendirajući egzistenciji čistog duha, a ujedno tražeći ovozemaljsku egzistenciju, koliko god nju i one koji se za njezino održavanje skrbe obescenjivalo) prilično bi se jednostavno moglo prokazati u svojoj izopačenosti (uz veoma visoku razinu vjerojatnosti da će se produkti takva monstroznog bića na temelju filozofijskih mjerila iskazati kao irelevantni). O ljudskom čudovištu koje bi bilo Nogometaš, Manekenka, Macho Man, Navijač, i tako redom – vrijedi jednaka lakoća dokazivanja monstroznosti i radikalnog siromaštva. Neki drugi tipovi ljudskih čudovišta u svojoj su čudovišnosti manje prozirni. Netko je tako samo, jedino i isključivo Francuz (ne mlađi muškarac francuske nacionalnosti i državljanstva, srednjeg obrazovanja, praktični katolik, ljubitelj svojega posla, blizak svojim roditeljima, samac heteroseksualne orijentacije, podstanar, koji u slobodno vrijeme voli popiti čašu dobra vina sa svojim društvom u kvartu), nego samo Francuz – koji ni pivo ne pije zato što više voli vino, već zato što mu to nalaže njegovo domoljublje, a roditelje voli ne zato što su oni dobri i brižni nego jer su i oni Francuzi. Ne mora biti baš Francuz,¹⁶ ali – imajući u vidu stanovitu samorazumljivost koja zna pratiti takve fenomene – neće se

usporedivo rjeđe negoli u slučaju velike većine drugih utjecajnih klasičnih i modernih ideja) nije u nikakvoj izravnoj vezi s jednom potencijalnom osobinom svake ideje, koncepcije, teorije i sna o boljem svijetu, a koja se sastoji u mogućnosti izopačenja u ideologiju, u smislu opravdavanja nekoga (aktualnog ili mogućeg) poretka moći ili nekoga interesnog kompleksa. Nema te ideje koja je unaprijed oslobođena od te pogibelji, pri čemu je (češće implicitno, pa i neosvješteno, rjeđe pak eksplicitno) hipostaziranje odnosne ideje ili pojedinih njezinih momenata u metafizički postavljene entitete nužan posredovni moment u procesu preobrazbe ideje u ideologiju.

12

Posebno je pitanje je li baš sve ono što se u literaturi označava i vrednuje kao metafizika subjektivnosti doista (ili bezostatno) obilježeno antropologizacijom onto-teologije i utoliko svodljivo na ovu oznaku (to pitanje moglo bi se posebice konkretizirati kao pitanje o statusu klasične njemačke filozofije s obzirom na metafiziku subjektivnosti i općenito s obzirom na metafizički karakter sva-

koga od njezinih predstavnika). Međutim, to pitanje valja u sklopu ove rasprave ostaviti u obliku naznake.

13

Opsežnija argumentacija u prilog ove tvrdnje u: L. Veljak, *Od ontologije do filozofije povijesti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2004., posebno str. 31–41.

14

Može djelovati kao pretjerivanje ukoliko se postmodernistička relativizacija izravno poveže s onim interpretacijama »prava na razliku« koje u ime pluralizma opravdavaju i različite forme porobljavanja, od nošenja burke i zara, pa sve do, primjerice, kliterodektomije. No, pozornija bi refleksija mogla pokazati da takvo povezivanje nije nekakav nedopustiv učinak proizvoljna natezanja.

15

Argumentaciju u tom smislu nudi Milan Kangrga (usp. M. Kangrga, *Etika*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2004.).

16

Može, primjera radi, biti i Škot.

moći tako lako razotkriti njegova monomanična čudovišnost kao što je to ipak evidentnije i jednostavnije u slučajevima Navijača ili Manekenke.

Ono što važi u naznačenim čudovišnim slučajevima važi – svakako na načelnoj razini, ako ne i s nekim relevantnim empirijskim potvrdama – i za Ženu.¹⁷ Dakako, ta je problematičnost ovdje manje prozirna: (re)ontologizacija Muškarca i Muškosti nije strana patrijarhalnim naslagama obilježenoj neokonzervativnom mišljenju,¹⁸ a ona do svoje očiglednosti dolazi do izražaja u produktima popularne kulture, pri čemu se očiglednost odnosi na karakter pogleda na svijet koji je u tim produktima na djelu, a ne i na antropo-ontologijski temelj popularnog mačizma ili njegovih najgorih derivata kao što su mahniti seksistički, antisemitski, rasistički i ksenofobični pamfleti i/ili grafiti. Svatko će spremno zaniijekati i samu mogućnost da u prostačkim zidnim natpisima ima bilo kakve metafizike, a pogotovo će odlučno opovrgavati tvrdnju prema kojoj se u njima očituje bilo kakav nauk o bitku. No, takvom estetizirajućem precjenjivanju (na jednak način kao i komplementarnom pseudopragmatičkom potcjenjivanju) metafizike nedostaje sposobnost uvida u to da učinci metafizike nisu niti bjelokosnom kulom odvojeni od prljavštine degeneriranih oblika faktičkog života, ali ni lišeni oblikovne moći u odnosu na (bolje ili lošije, uzvišene i odvratne) fenomene što ih srećemo u svakodnevi. Time, dakako, nije rečeno da su pisci stanovitih grafita izravno inspirirani Friedrichom Nietzscheom ili Julijusom Evolom (pismeniji među njima jedva da su dospjeli do lektire *Protokola cionskih mudraca* ili *Mein Kampfa*), dugačak je lanac posredovanja tu na djelu, ali tko zatvara oči pred zbiljnošću takvih lanaca kroz koje se uzvišena metafizika preobražava u primitivnu ideologiju a da pri tom ne gubi vlastitu iskonsku esenciju – taj će ostati u zabludi prema kojoj je filozofija općenito (a onda metafizika posebno) koliko nemoćna toliko i bezopasna. Riječ je o filozofima (i filozofkinjama)¹⁹ i drugim ljubiteljima/icama filozofije koji/e ne žele priznati povezanost metafizike sa zbiljskim odnosima moći, pa stoga niti legitimirajuću snagu intelektualnih tvorbi – podjednako onih uzvišenih metafizičkih, kao i onih što čine primitivne i vulgarne nezravne derivate ili nusprodukte metafizike – u odnosu na (faktičke ili žudene) međuljudske i općenito društvene relacije, kao i u odnosu na logike distribucije same moći. Pri tom je pitanje o tomu proizlazi li iz metafizičkog fiksiranja ontičke hijerarhije (ili, modernije, sustava vrednota) legitimnost faktičkih neravnoteža moći ili iz se iz legitimnosti tih faktičkih neravnoteža rađa metafizika – po stupnju svoje smislenosti jednakopravno notornom pitanju o primatu kokoši ili jaja. Ipak, nije sve isto: u filozofiji (dakle, u proplamsajima mišljenja koje se, najčešće unutar obzorja metafizike, bar u svojim zvjezdanim trenucima, uzdiže iznad metafizičke ograničenosti navedenom postojanošću bitka) jest sadržana mogućnost misaonog nadmašivanja danosti. Stoga filozofija nije osuđena na to da nužno bude u korespondenciji s faktičkim odnosima moći, kao što, s druge strane, u njezinom misaonom ukidanju opravdanosti tih odnosa nije sadržano jamstvo da je zahtjev za njihovom modifikacijom ili obratom u svakom mogućem pogledu (ili čak i u bilo kojem pogledu) nadmoćan delegitimiranom fakticitetu.²⁰

S metafizikom Žene stvari stoje naizgled mnogo bolje nego s metafizikom Muškosti. Teško je, naime, čak i zamisliti kako bi se iz ontologizacije tzv. ženskih atributa, od solidarnosti, preko nježnosti i brižnosti pa do moći rađanja i očuvanja života, mogle izleći onakve nakaze kakve se rađaju iz slavljenja (te sljedstvenog ontologiziranja i reontologiziranja) »muških vrлина« poput gole sile, ideala nadmoći, toliko slavljenog i hvaljenog nasilja,

konkurencije, gospodarenja, svih mogućih ratničkih kreposti (kakve se u optimalnom obliku utjelovljuju u francuskoj Legiji stranaca), itd. Poteškoća je u nečemu drugome: kao apstraktna antiteza maskulinocentričnoj metafizici i njezinim mačističkim derivatima takva je »vumenistička« metafizika nemoćna, što postaje posebno očiglednim kada se ona još i viktimizirani konotira (a to nije tek hipotetička pretpostavka, nego se daje i empirijski dokumentirati). Nije stvar u tomu da se jednoj apstrakciji suprotstavi druga, nego da se izađe izvan okružja stalno iznova hipostaziranih apstrakcija.

Na tom putu izlaska iz zatvorena kruga metafizike i njezinih (formalno afilozofičnih) derivata uspostavljaju se pretpostavke za oblikovanje takvog identiteta koji će se uspješno nositi s antinomijama epohe i koji će ponuđenim lažnim alternativama suprotstaviti moć praktičkog uma (a praktički um nije, treba li na to uopće i podsjećati, nikakav kalkulirajući i dominaciji stremeći *ratio*). Riječ je o pluralno diferenciranom identitetu kao zbiljskoj alternativni onto-teo-kozmo-antropološkoj teoriji i njoj primjerenoj praksi perpetuiranja raznolikih inačica reprodukcije samosvrhovite moći kao razorne i samorazarajuće nadmoći. Temelj pluralne diferenciranosti nije pak ni *čovjek kao takav*, ni *muškarac kao takav*, ni *žena kao takva*, ni androgin, ni bogočovjek, ni bogožena; naprotiv, taj temelj valja potražiti isključivo u zbiljskim ženama i zbiljskim muškarcima, koji žive zbiljske živote u višestrukoj i mnogostrukoj povezanosti, isprepletenosti i suprotstavljenosti, unutar i preko spolnih, rodničkih i svih drugih granica i razlika, i koji sve to žive unutar zatečenih i iznova (u ovom ili onom obliku) uspostavljenih neravnoteža moći. A te se neravnoteže moći ne mogu dovesti u pitanje – još manje se one mogu zbiljski ukidati – ukoliko se ne izađe iz začarana kruga svih mo-

17

Empirijsku potvrdu toga tipa u stanovitom bi smislu mogla predstavljati danas popularna antiteza (navodno muške) »etike odgovornosti« i (navodno ženske) »etike brižnosti«, posebno ukoliko se ona ontologizira i uzdiže na rang ontički nesvodljive razlike. U pravom se pak smislu teorijsko utemeljenje takve metafizičke ideje Žene može sresti u sferi postkolonijalnih studija. Može se, primjerice, navesti indikativan slučaj nigerijske književne kritičarke Chikwenye Okonjo Ogunyemi, čija je pozicija definirana nezgrapnim (ali iz razloga izbjegavanja dodatne pojmovne i terminološke zbrke namjerno neprevedenim) terminom *womanism*, a ta je pozicija postala predmetom mjerodavne feminističke kritike te je ocijenjena kao izraz esencijalizma (usp. F. Pfeil, »No Basta Teorizar: In-Difference to Solidarity in Contemporary Fiction, Theory, and Practice«, u: I. Grewal & C. Kaplan /ur./, *Scattered Hegemonies*, University of Minnesota Press, Minneapolis – London 1994., napose str. 211 i 219). Esencijalizam o kojemu je ovdje riječ nužno se temelji na prethodnoj ontologizaciji, kojom su zbiljska bića hipostazirana u metafizičke entitete, a to je hipostaziranje posve neovisno o stupnju osvještenosti u pogledu naravi postupka kojemu se pribjegava.

18

Ne bi, međutim, trebalo zanemarivati ni niz iskaza značajnog mislioca moderne Friedri-

cha Nietzschea, u kojima se – uz uobičajenu mizoginiju – glorificiraju vrline muškosti i muške grubosti, što samo naizgled nema izravnu ontološki konotaciju; ako se, međutim, izreka o natčovjeku kao smislu zemlje interpretira u ključu potrage za »smislom bitka«, a sama ideja natčovjeka u ključu spomenute glorifikacije, dobit ćemo nacrt jednog maskulinocentričnog nauka o bitku (čemu bi jedan »ženski Nietzsche« predstavljao apstraktnu antitezu).

19

Vjerojatno nije plod puke slučajnosti što se ta vrsta filozofa gotovo uvijek zalaže za ranije spomenutu nivelirajuću rodnu neutralnost i što se ona protivi i samoj ideji o filozofskoj relevantnosti spolno-rodne dimenzije, pa se tu dopušta da neka žena bude filozof, ali odlučno odbacuje mogućnost da ona bude filozofkinja.

20

Ako se ta nadmoć i ne može osporavati Nietzscheovu zahtjevu za prevrednovanjem svih vrijednosti, ona se jednoznačno smije osporiti Nietzscheovim nacističkim nastavljajima: njihova je žudena hijerarhija moći, hijerarhija »novog poretka«, evidentno inferiorna odnosima moći svojstvenima učmalosti građanskog društva s konca 19. stoljeća, koje je predmet bespoštedne Nietzscheove kritike.

gućih ontologizama i gnoseologizama, bili oni maskulinocentrični ili, naprotiv, određeni htijenjem da se ukine baštinjeni patrijarhalan karakter metafizike a da se pri tom kritički ne preispitaju i sami korijeni metafizike. Bez fundamentalne kritike metafizike sva su takva nastojanja, koliko god bila vođena najboljim nakanama, osuđena na neuspjeh, osuđena na vrtnju u onom začaranom krugu.

Lino Veljak

**Die Ontologisierung der Geschlechterdifferenz als
abstrakte Antithese zur klassischen Metaphysik**

Der Begriff *Mensch* (d.h. der *Mann* als Mensch im eminenten Sinne des Wortes) wird auf der klassisch-metaphysischen Hierarchie der Seienden begründet. Auch im postmetaphysischen Denken stellt ein solcher patriarchalischer und androzentrischer Begriff ein wesentliches Hindernis für das richtige Verstehen des wirklichen Menschenlebens dar, weil das Leben durch eine mehrfältig differenzierte Identität des menschlichen Wesens charakterisiert ist. Die Ontologisierung der Geschlechterdifferenz stellt aber keine gute Alternative dar. Irgendeine Verabsolutierung (einschließlich der Verabsolutierung des Unterschiedes zwischen Mann und Frau) kann nur durch eine neue Variante der alten Metaphysik als Onto-Theo-Kosmo-Anthropologie resultieren. Deswegen wird notwendig, jenseits der androzentrischen alten und neuen Metaphysik sowie ihrer ideologischen Derivate, aber auch jenseits des *Womenism* als einer notwendigerweise durch Ohnmacht charakterisierten Antithese, den Weg der wirklich nachmetaphysischen praktischen Vernunft zu befolgen, um die gegebenen Gattungs- und Gesellschaftungleichgewichte der Macht wie auch die dominierende Theorie und Praxis der Macht als Übermacht erfolgreich aufzuheben. Nur jenseits einer jeglichen Metaphysik (so als ob sie die Form eines Ontologismus, eines Gnoseologismus oder einer Axiologie hätte) können das Befreiungsdenken und die Praxis der Emanzipation möglich werden.